

Петя Кабакчиева
Пепка Бояджиева

(НЕ)ВЪЗМОЖНИЯТ СИНДИКАЛИЗЪМ

**Институт за изследване
на близкото минало**

1000 София, ул. Юрий Венелин № 24, вх. Б, ет. 2
тел./факс +359 2 989 17 84; 988 82 73
e-mail: minaloto@gmail.com
www. minaloto.org

Управителен съвет на института:

Ивайло Знеполски (председател)

Димитър Паница

Боряна Димитрова

Експертен съвет:

Цветан Тодоров

Иван Еленков

Георги Господинов

Даниела Колева

Даниел Вачков

Михаил Груев

Момчил Методиев

Ивайло Знеполски

Мартин Иванов

**Петя Кабакчиева
Пепка Бояджиева**

(НЕ)ВЪЗМОЖНИЯТ СИНДИКАЛИЗЪМ

**Институт
за изследване
на близкото
минало**

Книгата е издадена с любезното съдействие
на Фондация „Америка за България“.

За корицата:

В една от стаите на санаториума

за работници – Хасковски минерални бани, 1956 г.:

ЦДА, фонд 720, опис 5, а.е. 44-13, Инв. No. 56-1593-18

- © Петя Кабакчиева, Пенка Бояджиева, автори
- © Веселин Праматаров, корица
- © Институт за изследване на близкото минало, София, 2019

ISBN: 978-954-28-2796-2

Петя Кабакчиева, Пепка Бояджиева

(НЕ)ВЪЗМОЖНИЯТ СИНДИКАЛИЗЪМ

Строители и учители през комунизма

Съкращения	11
Въведение	13
Част първа	
ПРОФСЪЮЗИТЕ: ИДЕОЛОГИЧЕСКАТА РАМКА.....	25
Глава първа	
Комунистическата идеология, работниците и профсъюзите	27
1. Работниците, профсъюзите и синдикалните искания.	
Принципът на колективното договаряне	27
2. Има ли място за профсъюзи в марксистката идеология?	29
3. Съветска Русия, работниците и дебатът за профсъюзите:	
Ленин и Колонтай	31
3.1. „Ролята“ на профсъюзите в управлението.....	35
3.2. „Безпартийните“ профсъюзи: „школа за комунизъм“	
и „трансмисия на комунистическата партия“	37
Глава втора	
О(без)властяването и о(без)смислянето на профсъюзите	
като самостоятелна организация.....	43
1. Символното подчиняване на професионалните съюзи	43
1.1. „Властта“ на метафорите	44
1.2. „Власт“ чрез метафорите	46
1.3. Новият смисъл на старите думи: новговорът	
на комунистическата партия	58
2. Невъзможната субектност на професионалните съюзи, или за	
професионалните съюзи като „обречени да бъдат зависими“	64
Глава трета	
Овластяването на синдикалните искания в профсъюзите	69
1. Контекст и предпоставки за превръщането на профсъюзите	
в казионна организация	70
2. Синдикални лъкатушения в профсъюзите: 1944–1961	75
3. Тодор Матанов, Никола Куфарджиев и работническото	
самоуправление	86

Глава четвърта

Антисиндикалните профсъюзи – основен фактор за трудова мобилизация на „масите“	95
1. Многофункционалност или монофункционалност на Българските професионални съюзи	95
1.1. Много дейности, колко функции?	95
1.2. Трудова мобилизация или трудова експлоатация?.....	100
1.3. Подчиненост и инструменталност на останалите профсъюзни функции на трудово-мобилизационната.....	108
2. Самоуправлението като демагогия. Трудови колективи и първични профсъюзни организации.....	112
3. Всекидневното битие на профсъюзната дейност – има ли нужда от бъдещо изследване?	122

Глава пета

Синдикални и работнически съпротиви	127
1. За съпротивите по времето на комунизма – теоретични бележки.....	127
1.1. Системно-структурни „съпротиви“	128
1.2. Съпротиви на социалните актьори	129
2. Синдикални съпротиви в рамките на профсъюзите	134
3. Работнически съпротиви – стачки, аварии, всекидневни недоволства и писма	140
4. Влиянието на профсъюза „Солидарност“	148

Втора част

ПРОФСЪЮЗЪТ НА СТРОИТЕЛИТЕ КАТО „МАТРЬОШКА“.....157

Глава шеста

Професия „Строител“: многообразие на ролите на строителите и трансформация на техните профсъюзи	159
1. Значимостта на „строителя“: престиж и заплати на професията в НРБ.....	159
2. Многообразните роли на „строителя“ и трансформациите на профсъюза на „строителите“	164

Глава седма

Профсъюзът на строителите като отражение на „големия“ Профсъюз и „голямата“ Партия	175
1. Зависимият и имитационен характер на Профсъюза на строителите	175
2. Ранно развитие 1945–1961 г.: плахи синдикални искания и отстраняването на Руси Райков	183
2.1. Ту напред – ту назад: синдикални опити до 1961 г.	183
2.2. „Чистката“ – пленумът от август 1961.....	188

3. Механизми за трудова мобилизация и комунистическо възпитание на строителите: съревнование, заплащане, морални стимули, свободно време. Социално-битови придобивки	191
3.1. Социалистическото съревнование.....	191
3.2. Заплащането	193
3.3. Морални стимули, отличия и ритуали	196
3.4. Инструменталност на свободното време. Какво значи да си активен?	200
3.5. Социално-битови придобивки и охрана на труда	204
4. Асоциация срещу Федерация, или разбиването на Профсъюза на строителите	206

Част трета

ПРОФЕСИОНАЛНАТА ОРГАНИЗАЦИЯ НА УЧИТЕЛИТЕ: ВЗРИВЯВАЩАТА СЕ ПРОФСЪЮЗНА ХИБРИДНОСТ.....213

Глава осма

Многофункционалността – същностна характеристика на профсъюза на учителите	215
1. Съюзът на работниците по просветата като профсъюзна организация	219
2. Профсъюзът на учителите като „момче за всичко“	232

Глава девета

(Не)възможната (без)партийност на професионалната организация на учителите	259
1. Партийното подчинение на профсъюза на учителите като инструмент за овладяване на най-широки социални кръгове	259
2. Механизми на трансформацията на профсъюза на учителите от синдикална в партийно ангажирана организация	261
2.1. Постепенен отказ от многопартийно представителство в ръководството на синдиката на учителите и овладяването му от БКП.....	262
2.2. Публична и ангажирана подкрепа на правителствата и решенията на партията	267
2.3. Ангажиране на профсъюза на учителите с политически инициативи и мероприятия	271
2.4. Ангажиране и тясно сътрудничество с организации, които са създадени от комунистическата партия	287

Глава десета

Създаването на Съюза на българските учители – между красивите лозунги и възможната действителност	289
--	-----

1. Създаването на Съюза на българските учители в огледалото на властовите механизми на комунистическата партия	289
2. Учителското творчество в примката на партийните директиви и държавно-помощните дейности	296
Глава единадесета	
Утвърждаване на идентичността – СБУ като праволинейна марксистка и партийно подчинена организация	301
1. „Винаги с народа, верни на партията“	301
2. СБУ като обществено-политическа организация	320
Заклучение	
Професионалните съюзи – „дългата ръка в кадифена ръкавица“ на комунистическата партия	331
Приложения	341
Кongреси на БКП и конгреси на профсъюзите	341
Разрешеният смях	343
Марките „Профсъюзи“	345

Автори:

Петя Кабакчиева: въведение, част първа (глави първа, трета, четвърта и пета), част втора, заключение

Пепка Бояджиева: въведение, част първа (глава втора), част трета, заключение

БЛАГОДАРНОСТИ

Тази книга стана възможна благодарение на идеята на професор Ивайло Знеполски и на многократните обсъждания с него, както и на участието ни в проекта „Да помним и разбираме близкото минало на България“ на Института за изследване на близкото минало. Дълбоко сме признателни и се надяваме книгата да отговори на предварителния замисъл и очаквания. Във финалното ѝ обсъждане конструктивни и ценни бележки и предложения дадоха, освен професор Знеполски, професор Иван Еленков, доцент Даниел Вачков, доцент Даниела Колева, доктор Момчил Методиев. Колеги, искрено ви благодарим! Съобразили сме се с бележките ви с изключение на предложението на Момчил Методиев в заключението да потърсим връзка между нашето изследване на профсъюзите по време на комунистическия режим и сегашното състояние на профсъюзите – не бихме искали да правим изводи без сериозно проучване, а настоящата ситуация в развитието на профсъюзите е самостоятелен предмет, който чака своите изследователи. Специално благодарим на Димитър Димов, отзивчив и стриктен координатор на проекта, но и активен и полезен участник в обсъжданията. Благодарим и на любезния екип на Института за синдикални проучвания и преди всичко на работещите в библиотеката за предоставените материали. Ценим високо компетентността и отзивчивостта на служителките в Централния държавен архив.

Издаваме благодарност и на докторант Георги Бурнаски за работата му с архивите на КРДОПБГДСРСБНА и за това, че заедно подготвихме в рамките на споменатия проект и сборника *„Държавна сигурност – профсъюзите, стопанският живот и работниците“*.

Убедени сме, че настоящата книга е резултат от общите ни усилия с колеги и приятели да разберем миналото, което е част и от нашия житейски път. Опитали сме се да запазим дистанция и да сме максимално

обективни и се надяваме, че сме удържали онази дистанция, която ни предпазва от пристрастия, без да притъпява изследователската ни чувствителност и въображение. Както неколкратно подчертаваме в текста, тази книга по никакъв начин не подценява усилията на хората, включени по един или друг начин в профсъюзната дейност. Тя има за цел да обоснове и покаже структурната невъзможност профсъюзите в Народна република България да бъдат синдикати в същинския смисъл на думата.

08.07.2018 г.

Авторите

СЪКРАЩЕНИЯ

АССИ	– Асоциация Строителство и строителна промишленост
БКП	– Българска комунистическа партия
БПС	– Български професионални съюзи
БРП(к)	– Българска работническа партия (комунисти)
БРСДП	– Българска работническа социал-демократическа партия
БЗНС	– Български земеделски народен съюз
ВОСР	– Велика октомврийска социалистическа революция
ВУС	– Висш учебен съвет
ДКМС	– Димитровски комунистически младежки съюз
ЕМОС	– Единен младежки общонароден съюз
МНП	– Министерство на народната просвета
НРБ	– Народна Република България
ОК на БКП	– Окръжен комитет на Българската комунистическа партия
ОК на ОФ	– Окръжен комитет на Отечествения фронт
ОРПС	– Общ работнически професионален съюз
ОСНС	– Общ съюз на народното студентство
ОФ	– Отечествен фронт
ПС	– Професионални съюзи
ПСРССДП	– Професионален съюз на работниците от строителството, строителната и дървообработващата промишленост
ПСРССП	– Профсъюз на работниците от строителството и строителната промишленост
СБУ	– Съюз на българските учители
СНМ	– Съюз на народната младеж

СРП	– Съюз на работниците по просветата
ЦК на БКП	– Централен комитет на Българската комунистическа партия
ФПСОССИ	– Федерация на профсъюзните организации от строителството и строителната индустрия
ЦК на ПРПК	– Централен комитет на Профсъюза на работниците по просветата и културата
ЦК на БПС	– Централен комитет на Българските професионални съюзи
ЦК на ОРПС	– Централен комитет на Общия работнически професионален съюз
ЦР на СРП	– Централно ръководство на Съюза на работниците по просветата

ВЪВЕДЕНИЕ

Изследователите на профсъюзите през комунистическия режим убедително са обосנוвали тезата, че „[п]рез 1948–1951 г. у нас се утвърди съветският (сталинският) модел на социализма, при който синдикатите бяха обезличени и тяхната дейност до голяма степен бе формализирана“. Господството на този модел запазва „определящия си характер за облика на българските профсъюзи“ през всички следващи 40 години¹. Затова с основание професионалните съюзи по време на комунистическия режим се определят като „казионна организация“, „структура, превърната в механичен придатък на тоталитарна партия“, несамостоятелни структури, които са „просто марионетки на режима“². Дори и авторите, които смятат, „че въпреки всички ограничения, условности и формализъм в работата, българските профсъюзи имаха немалко успехи в защита на интересите на трудовите хора на България, особено през 60-те – 80-те години“³, признават, че упражняваната от профсъюзите защитна дей-

¹ Мигев, Вл. Масовите организации в България в епохата на социализма (1944–1989 г.). В: Кандиларов, Е. (съст.) *Изследвания по история на социализма в България 1944–1989*. София, Фондация „Фридрих Еберт“, Център за исторически и политологически изследвания, 2010, с. 636, 645.

² Мигев, Вл. За някои неправилни становища по историята на България за периода 1944–1989 година. *Понеделник*, 9/10, 2010, с. 81; Везенков, А. *Властовите структури на Българската комунистическа партия 1944–1989*. София, Институт за изследване на близкото минало и CIELA, 2008, с. 283, 291; Петков, К. Как създадохме КНСБ? (Историко-социологически очерк), ръкопис, с. 2; Груев, М. Политическото развитие на България през 50-те – 80-те години на XX век. В Знеполски, И. (съст.) *История на Народна република България*, София, CIELA и ИИБМ, 2009, с. 157.

³ Мигев, Вл. Масовите организации в България в епохата на социализма (1944–1989 г.). В: Кандиларов, Е. (съст.) *Изследвания по история на социа-*

ност „бе ограничена и освен това в повечето случаи нейният характер, мащаби и насоченост се определяха от партията както на централно, така и на местно равнище“⁴. Вън от съмнение е, че:

- „Профсъюзите не притежаваха автономност, те не можеха да разработват своя стратегия, а трябваше да изпълняват тази на партията.“
- „Структурата на синдикалните органи съвпаднаше с партийната и комитетите на БКП „от горе до долу“ регламентираха всички по-важни техни въпроси.“

Всички функции, които профсъюзите изпълняват, са им възложени от ръководството на управляващата комунистическа партия. „В действията си в защита на работниците те проявяват самоинициатива само доколкото това е търпимо и толерирано от властта.“⁵ На пръв поглед сякаш няма какво повече да се изследва и каже за професионалните съюзи (ПС) през периода на комунистическия режим в България. И естествено възникват въпросите: Струва ли си да се анализират специално историята, действията и бездействията на отделни/отраслови профсъюзни организации? Може ли тяхното развитие да ни разкрие нещо повече за ролята и мястото на ПС в социалната система и властовите структури на българското общество през периода 1944–1989 г. от добре известните общи принципи и механизми на работа и отношение на Българската комунистическа партия (БКП) към обществените организации и по-конкретно към профсъюзите? Не са ли съществуването, функциите и съдбата на отрасловите профсъюзни организации просто проекция на тези общи принципи и механизми в конкретни социални сфери?

Настоящото изследване е мотивирано от убеждението, че на фона на обобщената характеристика на профсъюзите през комунистическия режим като несамостоятелна казионна организация, трансмисия на комунистическата партия, остава открит един изключително важен изследователски въпрос, а именно: *Как реално се случва обезличаването на ПС, какви са механизмите, по които протича политизирането на ПС и загубата им на идентичност като синдикална организация?* Този въпрос

лиза в България 1944–1989. София, Фондация „Фридрих Еберт“, Център за исторически и политологически изследвания, 2010, с. 645.

⁴ Пак там, с. 636.

⁵ Пак там, с. 636; Везенков, А. *Властовите структури на Българската комунистическа партия 1944–1989*. София, Институт за изследване на близкото минало и CIELA, 2008, с. 301.

се конкретизира в поредица от подвъпроси: Какви са предпоставките за загубата на синдикалния характер на профсъюзите? Как, благодарение на какви свои специфични черти и до каква степен отделните отраслови профсъюзи са участвали във и допринасяли за осъществяването на партийните политики и решения? Можем ли да говорим за социални права, ако те са идеологически предзададени? Какви са отношенията между БКП, държавната власт на Народна република България и българските професионални съюзи и каква е тяхната динамика? Има ли конфликти между тях, или става дума за йерархично подчинение? Има ли и кои са „зоните“ на договаряне и на реални правомощия на ПС? Има ли и ако да, какви са формите на съпротива срещу отмяната на синдикални права; как се отстояват синдикални искания? Има ли напрежение между трудовите колективи и профсъюзите?

Изследването е в полето на историческата социология. Неговият фокус е върху *структурните предпоставки за възникването и функционирането на (Б)ПС и профсъюзните организации на строителите и учителите в условията на комунистическия режим в НРБ*. Като изключим ролята на онези профсъюзни лидери, които са били санкционирани от режима, анализът няма за цел да проследява усилията на хилядите профсъюзни дейци в профорганизациите и профдружествата. Тезите и изводите в книгата не се отнасят към тяхната активност, а са насочени към *обосноваване на структурната невъзможност за синдикална дейност от класически тип в периода от 1944 г. до 1989 г.* Това не отменя факта, че много хора са полагали искрени усилия да подобрят условията на труд на конкретното си работно място или да отвоюват определени социални придобивки. Реконструирането на тази история предполага самостоятелно изследване, базирано преди всичко на качествени методи – интервюта, изследване на случаи, сериозно вглеждане в мемоарната литература. Подобна история би „одухотворила“ безличните профсъюзни структури и би показала „всекидневното лице“ на профсъюзния живот отвъд конгресните решения и „спуснатите отгоре“ нормативи, а също и границите на възможност за съществуването на „пролуки“ в официалните партийно-профсъюзни програми. Затова се надяваме, че написването на тази история ще привлече вниманието на изследователите и ще се превърне в обект на бъдещи изследвания.